

NEM HANG ÉS FÜST A NÉV...

Franz Rosenzweig kultúrfilozófiájáról

"... a csoda nem történelem, a nép nem jogi tény, a vértanúság nem számtani példa és a szeretet nem szociális jelenség. Hanem Törvény és Tanítás — s bármelyikhez csak úgy vezet az út, ha tudjuk, hogy még csak a kezdeténél állunk, s minden lépést magunknak kell megtennünk."

(Franz Rosenzweig)

Századunk kiemelkedő gondolkodójának, a zsidó egzisztenciálfilozófia megteremtőjének, Franz Rosenzweignek az írásai között van egy, amely a többi közül talán a legközvetlenebbül foglalkozik a zsidósággal és a kereszténység kultúrtörténeti egymásrautaltságával. Címe: *A Biblia világtörténelmi jelentősége*. 1929-ben készült, röviddel a szerzőnek még ugyanebben az évben bekövetkező korai halála előtt. Bizonyos értelemben ezt az írást, amely a *Biblia* címszó egy részeként keletkezett az *Encyclopaedia Judaica* számára (ott tévesen *A Biblia és a világkultúra* címmel jelent meg), lehet a rosenzweigi életmű összegzésének tekinteni. Hiszen a probléma, amelyet oly plasztikusan világít meg, egész életén át a legfontosabb volt számára. Bármiről is írt, végső soron a zsidóság és a kereszténység összefüggéseit kutatta, értelmezte akkor is, ha látszólag olyan elvont, tisztán filozófiai problémákkal foglalkozott, mint *a világ, az ember és az Isten*, amiut az főtípusában, *A megváltás csillaga* című könyvében tette.

Ezt az enciklopédikus tudást átfogó, szigorúan megkonstruált könyvet is nem absztrakt-filozófiai, hanem személyes kultúrtörténeti eszme tartja egybe, amelynek az értelmében az abszolút igaz kettéhasadt módon, mint zsidóság és kereszténység van a világban, annak történetében, és mindkettőjük jelenléte abszolút nélkülözhetetlen is benne.

A zsidóság-kereszténység probléma Rosenzweig sorsának alakulásában is döntő szerepet játszott: közvetlenül a kereszténységre való áttérési szándéka előtt megtapasztalta saját zsidóságát, melyhez aztán haláláig hű maradt anélkül, hogy a kereszténységhez fűződő viszonyáról valaha is lemondott volna. És zsidóságának felfedezésével egyidejűleg — ahogyan erről maga Rosenzweig ír tanárához, Friedrich Meineckéhez címzett levelében — "egy (teljességgel habilitálható) történészből egy (teljességgel habilitálhatatlan) filozófussá" vedlett, ha lehet azt, ami vele történt "ezekkel a nem megfelelő fogalmakkal" kifejezni.

Tudniillik Rosenzweig e folyamat tárgyi, személytelen, "tudományos" oldalát, azaz a történész átváltozását filozófussá csupán kísérőjelenséggként értelmezi. A fordulat lényegét viszont abban látja, hogy a modern, Heidegger szavaival élve létfeljuttató, illetve intellektualista, elidegenedett tudomány — legyen az akár történelem, akár filozófia — megszűnt számára "centrális jelentőségű" lenni. Megváltozott a megismeréshez való viszonyulása, ami azzal járt, hogy úgy határozott, az egyetemtől távol fogja tartani magát. "A megismerés már nem öncél a számomra. Szolgálattá vált. *Ember*ek szolgálatává, semmi esetre sem ... 'irányzatok' szolgálatává ... Ma már nem a tudományos kíváncsiság és az esztétikai anyag-éhség az — kivált az utóbbi tartott egykor bűvkörében —, ami eltölt. Ma már csak ott kér-

dezek, ahol *engem* kérdeznek. Ahol *emberek* kérdeznek, nem tudósok, nem "tudomány", hiszen a tudósban is ott rejtőzik egy ember, egy kérdező, válaszra szoruló. Neki, az embernek kell válaszolni, nem a *tudománynak* a tudósban, nem ennek a kielégíthetetlen kíváncsi, csillapíthatatlanul falánk kísértetnek, aki azt, akit megszállva tart, addig emészti, míg ember voltából semmi sem marad. Ezt a kísértetet gyűlölöm, ahogy a többi kísértetet is. Az ő kérdései számomra nem kérdések. De az ember kérdései annál égetőbbé lettek számomra" — írja Rosenzweig ugyanebben a levélben.

Jól érti, hogy az a lényeges fordulat, amely szemléletében történt, a szembe fordulás az elidegenített és elidegenítő hatású modern tudománnyal szoros kapcsolatban áll "zsidóságával", a zsidó kultúrához tartozásával, amely mindig is idegennek érezte a civilizációt, amely emiatt nem hozott létre tudományt, és amely arra készítette, hogy önmagába, lényé "pinceboltozatának mélyére" ereszkedjen, és onnan, a személyiség titokzatos mélységeiből "kincseket" hozzon felszínre. Ezek a kincsek, ahogyan Rosenzweig írja, "az én kincseim voltak, a legsajátosabb birtokom, örökség, nem kölcsön". Ugyanakkor esetében nincs szó arról, hogy a zsidó kultúra intenciói hatására hátat fordítson a tudománynak általában, hogy a megismerést tiltott gyümölcsként kezelje. Csak arról, hogy a sorrendet szeretné megváltoztatni, és nem hajlandó többé azon az úton haladni, amely "végig valótlanságok között vezet", mert ezt az utat a pozitívan megragadható, személytelen "tehetség", az értelmetlen immanens "tudomány" uralma jellemzi. A megismerésnek viszont nem uralkodnia, hanem szolgálnia kell. "A megismerés mint szolgálat", — az az új szemlélet, amelynek a jegyében Rosenzweig további munkássága áll.

Itt talán azt a kérdést lehetne föltenni, hogy mennyire "zsidó" ez a szemlélet. A zsidóság és a kereszténység, "a zsinagóga" és "az egyház" szemléleti különbségére Rosenzweig már 1913-ban, keresztény barátjához, Rudolf Ehrenberghez írt levelében utalt. "A zsinagóga csak önmagát képes látni; nincs világtudata; ezért az egyház felé egyedül ezt mondhatja: mi már a célnál vagyunk, ti még úton vagytok. Az egyház így válaszol: igen, a célnál — ti vagytok az utolsók, mert ti vagytok a legmegátalkodottabbak, az *abszolút* megátalkodottak. Az egyház nem látja, *mivégett* áll az útjában az abszolút megátalkodottságnak egy világon belüli pontja (ez a "mivégett" az ő számára misztérium), csak tudja, hogy ez így van" — írja Rosenzweig, és már az a tény, hogy egyfelől látja, a világtudattal nem rendelkező zsinagóga nem foglalkozik azzal a világgal, amely a zsidó kultúrától mindig is különböző volt (hiszen nem a kiválasztottságeszme fogta egybe), másfelől hogy azt is látja, az egyház nem érti az úgynevezett zsidó megátalkodottság igazságát (hiszen zsidó szempontból nézve a civilizált világtól való elfordulás a kiválasztottságeszmehez való abszolút hűséget jelenti) — együttesen arról tanúskodik, Rosenzweig szemlélete túlmutat mind a vallásos zsidó, mind a vallásos keresztény szemléleten. De Rosenzweignek az az elképzelése, amely szerint a világi dolgokkal foglalkozó, a civilizatórikus, elidegenítő hatású célokat maga elé állító tudománynak szolgálnia kellene azt, ami az emberben emberi, személyes, és amit hagyománynak, azaz kultúrának kellene nevezni, nemcsak túlmutat a világtudattal nem rendelkező, a tudományt létre nem hozó "zsidó" szemléletén, hanem valami vele szoros kapcsolatban állót és mégis újat jelent, jelenthetett volna, ha Rosenzweig ezt a szolgálatot ontikusnak, örökkévalónak tartotta volna, illetve ha azt egészen világosan kimondta volna. Hiszen azzal, hogy a tudomány szolgálja a kultúrát, nemcsak a tudomány kerül a kultúra hatósugarába, "szentelődik" meg, de a kultúra is megszűnik hermetikusnak, csak a kiválasztottak kultúrájának lenni. Vagy más szavakkal: a zsinagóga egyszer majd fog világtudattal rendelkezni.

Ami ebben a vonatkozásban az egyházat illeti azt kell mondani, hogy elvben természetesen soha nem állította a tudományt, a civilizációt a kultúra fölé. Mégis vagy abban bízott, hogy a keresztény világon belül olyan helyzet nem állhat elő, amelyben a civilizáció elszakad a kultúrától (nyugat-európai illúzió), vagy ezzel a veszéllyel szembenézve sem tördött vele különösebben, hiszen a kultúra normáinak az érvényesítését eleve nem tartotta saját feladatának (keleti variáns). Az egyház tehát abban bízott, hogy a személytelen megismerés "megszentelődése", a személyes megértés hatósugarába kerülése és a kultúra kiszorításának megelőzése érdekében, nem kell tenni személyes erőfeszítést, másszóval nem értette, hogy a kultúrát személyesen képviselni, normáit személyesen érvényesíteni kell, amire mégsem minden keresztény, hanem közülük csak némelyek vállalkozhatnak, és hogy ez a vállalkozás őket kiválasztottakká teszi.

Így a kiválasztottságesszme személyes képviselője végső soron az egyházon "kívül" maradt, és a zsinagóga lett az őrzője. Amikor viszont a helyzet megváltozik, ami az egyház nyelvén Krisztus második eljövételét jelenti, nemcsak a zsinagóga ismer majd magára a keresztény kultúrában, hanem a kereszténység is elismeri a zsidó álláspont jelentőségét, szerepét, belátja a zsidó kultúra rendeltetését.

Tehát abban a húszas években megfogalmazódott rosenzweigi tételben, amely szerint a tudománynak önként, szabadon szolgálnia kellene a kultúrát — hiszen az ilyen szolgálat nemcsak a kultúrát teszi az öt illettő első helyre, ami megengedi a kultúrnormák életbeli érvényesítését, hanem magát a tudományt is fölemeli, neki értelmet ad — a zsidó és a keresztény szempont organikus összekapcsolásának a lehetőségét kell látni. Ez viszont azt jelenti, hogy a keresztény alapítású és a legújabkorig lényegében zárt európai kultúra — az utóbbi két évszázadban történt kérdéssé tételét követően — keresztény-zsidó kultúrává válik.

Rosenzweig szemlélete 1913-ban és 1920-ban lényeges eltéréseket mutat. Ahogyan erről a Rudolf Ehrenberghez írt levele tanúskodik, 1913-ban Rosenzweig úgy gondolta, hogy Krisztus, aki minden pogány számára az Atyához vezető utat jelenti, csak a világ végezetéig marad Úr: "Akkor azonban... ő is alávetették az Atyának, aki — ekkor — minden lesz mindenben." Ezen a ponton, ahol Krisztus megszűnik Úr lenni, szűnik meg Izrael kiválasztottsága: ezen a napon veszíti el Isten azt a nevet, amelyen egyedül Izrael szólítja őt. Isten ekkor már nem az "ő Istene". Más szóval 1913-ban Rosenzweig Krisztusnak végső soron nem isteni szerepet tulajdonít, hiszen feladatát abban látta, hogy a többi népet — azokat, amelyek az Ószövetség tanúsága szerint Ábráhámban áldatnak meg — Atyjához vezesse, ahhoz segítse, hogy Izrael népéhez hasonlóan kiválasztottá, arisztokratikussá váljanak, és ebben az értelemben "újjászülessenek". Ezután természetesen maga a kiválasztottságesszme is értelmét veszti, és a krisztusi szerepre sem lesz többé szükség. Rosenzweig még nem gondol arra, hogy az újjászületés, vagyis az üdvözülés *tételének* a kereszténységen belül más a jelentősége, hogy az ott csak annyit jelent, az ember nem rabja többé a pozitívan megragadható, személyiségétől elidegenedett világnak. De ez még nem azt jelenti, hogy egyben ennek a világnak az urává is válik. Hiszen a civilizációt teljes mértékben idegennek tartó zsidó kultúra számára ilyen, a kultúrát nem képviselő, nem arisztokratikus, de kétségtelenül kultúratisztelő, polgári álláspont egyszerűen nem létezik.

Ebből a szempontból Rosenzweig zsidó pozíciót állt, amelynek szellemében a zsinagógának nemesak az idők végezetéig tört pálcával és bekötött szemmel a világban való

minden munkálkodásról le kell mondania, hanem az idők vége után is "az élettől tisztán" kell majd magát tartania.

Ezzel magyarázható például az, hogy az egyház és a zsinagóga között a szerepeket úgy osztja el, hogy az egyháznak csak a jelent adja, a zsinagógának a jövőt: mert "az Egyház számára nem úgy, mint a Zsinagógának, a *jövőbe mélyedő* pillantás nem a hit erőforrása, hanem csak a remény célképe; hitének ereje őt arra szólítja, hogy maga köré pillantson, s szeretetének művét a *jelenben* cselekedje." E pozíció szellemében a kereszténységet csak és kimondottan a pogányok számára megfelelő útnak kell tekinteni, útnak a zsinagóga felé. Van tehát nagyon mély igazság abban az elismerésben, amelyet Rosenzweig barátjának, Ehrenbergnek tesz, és amely abban áll, hogy bár azt hitte, hogy a zsidóságot krisztianizálta, "valójában éppen megfordítva, a kereszténységet judaizálta".

A húszas években a helyzet megváltozik. 1919 és 1929 között Rosenzweig majdnem kizárólagosan a zsidó kultúra, a zsidó történelem szellemével foglalkozik, ezt a szellemet akarja a lehető legplasztikusabban bemutatni, intellektuálisan megvilágítani. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a szellem szó őshazája nem Athénban és nem is Rómában, hanem a zsidó közegekben van. Isten szelleme, a Szentlélek fogalma fejezi ki, amit Isten ad prófétáinak. Megjegyzi, bár a *ruach* szó a görög *pneumához* vagy a latin *spiritushoz* hasonlóan itt is eredetileg a lélegzet fuvallatát jelenti, ám itt ez *isten*i fuvallat, és éppen mert személyes isteni fuvallat, eloldódik túlságosan érzéki jelentésétől. Ahogyan mondja "számtalan ember van, de csak egyetlen Isten, számtalan emberi szellem, de csak egyetlen isteni".

A *Zsidó történelem szelleme és korszakai* című cikkében Rosenzweig arra vállalkozik, hogy mindenekelőtt a zsidó történelmet korszakolja. Két nagy korszakot különböztet meg: az egyiket a zsidó nép saját országában töltötte, a másikat a hetvenes év eseményeitől, Jeruzsálem rómaiak általi bevételétől kezdve, a szétszóratásban, a száműzetésben és az idegen országokba, népekbe beilleszkedésben. De a korszakolás tulajdonképpeni célja a zsidó kultúra sajátosságainak a megvilágítása. Szemben a többi néppel, amelyeknek kedvenc gondolata magukat az ősidőktől honosnak, "földből" születettnek gondolni, a zsidó nép, amelynek történelme azzal kezdődött, hogy Ábrahám isteni parancsra elhagyta szülőföldjét és azzal folytatódott, hogy utódai száműzöttek lettek Egyiptomban, országát mindig is csak isteni, hűbéri adományként és nem vitathatlan tulajdonként bírta. A zsidó történelem száműzetésből száműzetésbe tart a kezdet kezdete óta, a száműzetés szelleme, a földidegenség, a magasabb élet közdelve a föld és az idő függőségeibe merülés ellen plántáltatott ebbe a történelembe.

A babiloni száműzetés után, amely alatt a zsidóság tiszta zsidósága valóságos népvallássá lett, a zsidó nép az immanens történelemben is valami mássá lett, mint a népek körös-körül. A Jeruzsálemi Szentély egy "papi ország" középpontja lett, amelynek határai rég nem estek egybe az ország határaival; a héber nyelv saját hazájában szent nyelvvé vált, olyanú, amely más élő nyelvektől eltérően nem halhat meg. "Ez a nyelv, — írja Rosenzweig — mely egy olyan istentisztelethez van kapcsolva, ami arra tart igényt, hogy örökké éljen, ezáltal kiemeltetett az idő életéből, visszautasítva a halandóság danaoszi ajándékát. S ahogyan a nyelv, úgy az az összes többi hatalom is, melyekben egy nép a maga időbeli életét éli, itt ki lett emelve az idő folyójából. Szokás és törvény... ahogy a nyelv, úgy lettek szokás és törvény is 'szentté': alapvetően nem változnak többé."

Így az idő elveszti hatalmát és a korszakhatárok is elhalványulnak. "Minden, amit a zsidó tesz, — írja Rosenzweig — számára nyomban kiszökken az idő feltételei közül, az örökkévalóságba." Példaképpen hozza a cionizmust, amely programja szerint a zsidókat

normális néppé akarja változtatni, olyanná mint a többi népek, de amely legjobb képviselői-nél messiási vonásokat ölt. Megjegyzí, hogy a másik oldalon is, bármily büszke legyen a cionizmussal ellentétes asszimiláció arra, hogy semmi mást nem akar, mint a többihez hasonlóan derék állampolgárrá tenni a zsidókat, "végül mégsem elégszik meg a jó állampolgárokkal, és akarva-akaratlanul azt reméli, hogy küszködéséből végül mégis valami más támad, valami sokkal több: az ideális ember".

Rosenzweig nem nevezi meg azt a pozíciót, amely sokkal többet igényel és vár az embertől, mint hogy az immanens időben, a mintegy önmagában működő kultúra, civilizáció kultúratisztelő tagja, derék polgára legyen. De nyilvánvaló, e pozíciót arisztokratikusnak, a zsidó kultúrát viszont par excellence arisztokratikus eszmét hordozó kultúrának kellené nevezni, ahogyan ezt Rosenzweig is tulajdonképpen megállapítja, amikor azt állítja: ennek a népnek "a vérében van az ősöknek a követése, a prédikálás, igézés az idő közepette". A zsidó kultúra ezt az eszmét Izrael kiválasztottság-gondolatában fejezi ki. A zsidóságnál ez valóban központi gondolat és annyira magától értetődő, hogy a zsidó filozófusok például nem is tartják szükségesnek kimondani.

Azt kell mondani, hogy csak 1929-ben tér vissza Rosenzweig a keresztény kultúra kérdéseire és ezt *A Biblia világtörténelmi jelentősége* című cikkében teszi, amelyet azzal kezd, hogy kijelenti, a Biblia kivételes helyzetét valamilyen tartalmi minőségéből kimutatni hiábavaló igyekezet, hiszen az kizárólag hatásában és sorsában ragadható meg. A népek közötti szellemi összefüggésekről, az idegennek mint idegennek tudatos átplántálásáról, a "fordításról" beszél. A görög Biblia keletkezésével kezd, s ezt a keletkezést egy olyan mozgalom kezdetének tartja, amely a zsidóságot közvetlenül ki akarta vinni a népek közé. E mozgalom tehát, abból a ki nem mondott feltételezésből indult ki, hogy minden népet végső soron arisztokratikus eszme tart egybe, hogy minden nép végső soron "kiválasztott", arisztokratikus eszmét hordozó néppé válhat. Ahogyan korábban kimutattuk, e tévedést Rosenzweig még 1913-ban is osztotta, a húszas években viszont még nem volt módja kialakuló, új pozícióját kellőképpen megalapozni, egyértelművé tenni. 1929-ben ez megtörténik. Rosenzweig elismeri, hogy e mozgalom azért bénult meg, mert nála erősebb mozgalom jött létre, amely számára "a zsidó Biblia ugyan a szüntelenül jelenvaló alapzat, ám mégis csupán az Ó-Szövetség volt".

Bár Rosenzweig különbséget akar tenni a zsidó Biblia közvetlen hatásai és az Újszövetséggel való összekapcsolódása által közvetített hatások közt, megjegyzí, hogy szigorú értelemben közvetlen hatásról nem igen lehet beszélni, mert a zsidó Bibliához fordulás általában az Újszövetségre tekintettel történt.

Amikor a zsidó Bibliáról, mint a kereszténység alapzatáról ír (közvetlen hatás), rámutat, hogy a keresztény egyház, állam, a keresztény gazdaság, társadalom nem volt megalapozható az Újszövetségből, minthogy az utóbbi a világot teljességgel a válságban, ítélet elé állítottan látja. A zsidó Biblia az, amely eleven és mély teremthetivel hordképes *alapot* kínál egy a világban és a világon végzendő építkezéshez. Amikor viszont a sokkal fontosabbnak tartott, az Újszövetségen át kifejtett *közvetett hatásáról* beszél, kiemeli a kereszténységnek — amely nem arra van hivatva, hogy kiszorítsa az Ószövetséget, hanem arra, hogy "kiegészítse és fölébe emelkedjen", és amely Markionnal szemben nem volt hajlandó imádni a régi Szövetségtől idegen Istent — azt a képességét, hogy *szintézisre tudjon jutni a világgal*.

A szintézisek, amelyekről Rosenzweig beszél (anélkül, hogy kimutatná ezek miben-

létét), ahogyan mondja, feszültségektől nem mentesek. Maga a kereszténység ezeket a feszültségeket mint gyötrelmeket tapasztalja meg: ahogyan írja, mindig újból megkísérel menekülni az Ószövetség szűk és idegen voltából a filozófiai messzeségbe vagy a népies közelségbe. De ha ez valaha is teljes sikerre jutna, az a kereszténység végét jelentené. És vele együtt természetesen a Biblia világtörténelmi útjának végét is, a zsidó Bibliáét is. Ebben Rosenzweignek teljes mértékben igaza van. Ugyanakkor tárgyalásában a kereszténység általa felvázolt gyötrelmes helyzete mintegy normálisnak és örökkévalónak mutatkozik. Pedig már maga az a tény, hogy a kereszténység újra és újra menekülni kénytelen az Ószövetségtől, arra mutat, hogy az Ószövetség és az Újszövetség között igazi, organikus szintézis még nem jött létre.

Bár maga Rosenzweig mintegy megelégszik azzal a törekeny szintézissel, amely a zsidó Biblia és az Újszövetség között létre jött és csak arra vigyáz, attól akarja óvni a világot, hogy az egyensúly teljesen felhoruljon, azt kell mondani, hogy éppen ő az, aki nagyon sokat tesz annak érdekében, hogy ez a nagyon is ingatag egyensúly erőssé, stabilá váljon. Hiszen nyilvánvaló, hogy az egyensúly instabilitása a megértésnek, a probléma intellektuális megvilágításának a hiányával szoros kapcsolatban áll: egyfelől a kereszténység bár alapzataul elfogadta a zsidó Bibliát, az Ószövetség és az Újszövetség egymáshoz való viszonyát, az egyiknek és a másiknak szerepét a szintézisben, az együttélésben nem tisztázta véglegesen, illetve inkább arra hajlott, hogy a zsidó Bibliát csak előfeltételként, a zsidó kultúra történetét végső soron túlhaladott, a kereszténység jelenbeli és jövőbeli életében, sorsában fontos szereppel nem rendelkező előtörténetként értelmezze. Mászóval, nem tulajdonított a zsidó kultúrának, a zsidó eszmének örökkévaló, azaz ontikus szerepet. Másfelől viszont a zsidóság a kereszténységet a legjobb esetben csak a "kiválasztottság" eléréséhez vezető útnak tekintti, ahhoz a tiszta arisztokratikus kultúrához vezető útnak, amilyen a zsidó kultúra volt és amely körülbelül a Makkabeusok koráig virágzott (utána válságba került, és ahogy tudjuk, a Templom lerombolása után felfüggesztődött). Vagyis a zsidóság nem látja, hogy a kultúratisztelő polgárnak a mentalitása, az a mentalitás, amelyet a keresztény kultúra első-sorban kimunkálni igyekszik — ezzel mintegy megkeresztelve a civilizációt, amely a zsidó kultúra számára mindig is idegennek tűnt, olyanak, amelytől vagy el kellett zárkózni, vagy amely fölött később, amikor a zsidók szétszóródtak, hatalmat kellett szerezni, úgymond le kellett igazni — szintén ontikus jellegű, az arisztokratikus pozíció mellett és vele együtt szintén örökkévaló. (Megjegyezzük, hogy ezt maga a keresztény kultúra sem látja tisztán, és emiatt vagy túlságosan aszketikus, elutasító pozíciót foglal el a civilizáció egészével szemben, vagy fordítva a civilizációt a kultúrától való elszakítottóságában is elfogadhatónak találja).

Rosenzweiget (egy hajszál választotta el attól, hogy kereszténnyé váljon). Igyekezete, hogy maga, a zsidók és a keresztények számára a zsidó kultúrát a leghitelesebben értelmezze, és intellektuálisan megvilágítsa azt, ami benne ontikus, ami nem mulandó és nem hagyható el, tehát arra irányul, hogy a kereszténység alapzata megszilárduljon, és az épület, amely rajta épül se ne szakadjon el tőle, se ne hasonuljon hozzá, hogy a keresztény kultúra sajátjának tekintse a zsidóság által megőrzött, a zsidó kultúrát valamikor szervező arisztokratikus eszmét anélkül, hogy feladná a civilizáció megszentelésének az igényét.

Azt kell mondani, hogy Rosenzweig e feladat felismeréséhez a zsidó kultúra felől közeledik, mintegy megérezve, hogy olyan idők jönnek, amikor a kereszténység talapzata megginoghat, hiszen különösen Németországban ekkoriban mindent, ami zsidó, eleve gya-

núsnak, ártalmasnak és végül kiírtandónak kezdtek minősíteni. De már a húszas évek végén mintegy napirendre tűzi a keresztény kultúra ontikusságának bemutatását, amikor a kereszténységről mint olyan mozgalomról kezd beszélni, amely arra hivatott, hogy az Ószövetséget "kiegészítse és fölébe emelkedjen". Ezt a feladatát ellátni magának Rosenzweignek nem adatott. Úgy néz ki, hogy az emberiségnek még nagyon sok mindent kellett ahhoz megtapasztalnia, megszenvednie, hogy a keresztény kultúra lényegét, rendeltetését megértse.